

В.І.ВЕРНАДСЬКИЙ – ПЕРШИЙ ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК (ДО 100-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ НАН УКРАЇНИ)

СЕМРАД, ОМЕЛЯН

кандидат хімічних наук, доцент-пенсіонер УжНУ

Volodimir Vernadszkij az ukrán tudományos élet meghatározó alakja, az 1918-ban alapított Ukrán Tudományos Akadémia(UTA) első elnöke volt. Jelen tanulmány a neves tudós életét és munkásságát mutatja be az UTA alapításának 100. évfordulója alkalmából.

АБСТРАКТ

Володимир Вернадський – одна з визначних постатей українського наукового життя, перший президент заснованої у 1918 році Академії наук України(АНУ). У статті розкрито віхи біографії та наукову діяльність вченого з нагоди 100-ї річниці заснування АНУ.

Володимир Іванович Вернадський народився 28 лютого (12 березня) 1863 року в Санкт-Петербурзі в сім'ї економіста Івана Васильовича Вернадського. Батько народився в Києві, тут вчився, закінчив університет, у 1843 році відправився за кордон, де вивчав політичну економію. Через 4 роки молодий вчений захистив магістерську дисертацію, потім докторську, після чого зайняв кафедру політекономії спочатку у Київському, а потім – у Московському університеті. Перехід до Московського університету співпав із одруженням. Його жінкою стала симпатична російська дівчина – Марія Миколаївна Шигаєва. Через деякий час молода сім'я переселилася в Санкт-Петербург, де Іван Васильович став професором Головного педагогічного інституту, а пізніше – Олександрівського ліцею. Його дружина – Марія Миколаївна у 1860 році померла від туберкульозу. Незабаром Іван

Васильович одружився вдруге на Ганні Петрівні Константинович, яка давала уроки співу в Петербурзі.

12 березня 1863 року у Вернадських в Петербурзі народився син – Володимир, а потім дві його сестри – Ольга і Катерина. Через 4 роки в сім'ї сталася катастрофа – у батька виник кроволив у мозок. Після цього той вимушений був залишити викладацьку роботу, а коли його стан дещо покращився, став керуючим Харківської контори Державного банку і перевіз сімю у Харків. Тут почалася щаслива, неповторна пора дитинства Володі. У Полтаві мешкали родичі, до яких сім'я Івана Васильовича часто їздила. Радість молодому Володимирі приносили позитивні думки і книги.

У 1873 році Володя вступив у перший клас Харківської гімназії. З великою насолодою читав твори українських письменників. Особливо захоплювався творами Квітки-Основ'яненка. У літні канікули їздив з батьком на Міжнародну виставку у місто Відень. Через деякий час Іван Васильович з Володимиром поїхали у Мілан. Тут випадково у місцевій газеті прочитали статтю про те, що у Росії заборонили друкувати українською мовою. Батько розповів синові про всю історію боротьби українців за незалежність, навіть про таємну спілку – Кирило-Мефодіївське братство, одним з керівників якого був дядько матері – Ганни Петрівни. Після цього Володя повернувся додому свідомим українцем і залишився таким все життя.

Незабаром сім'я Вернадських повернулася у Санкт-Петербург, де Іван Васильович став займатися журнальною та видавничою діяльністю. У 1876 році Володя став петербурзьким гімназистом, де під впливом викладачів і друзів у його душі прокинулися інстинкти натураліста. Особливо великий вплив на Володю мав Андрій Миколайович Краснов, з яким Володя ловив жуки і метелики, шукав різні рослини та виконував цікаві хімічні дослідження.

У 1881 році більша частина випускного класу Першої петербурзької гімназії вступила на природниче відділення фізико-математичного факультету університету. Володимир Іванович також пішов цим шляхом. Він згадує, що на лекціях Менделєєва, Бекетова і Докучаєва відкрився перед ними новий світ, і вони енергійно кинулись у наукову роботу. З 3-го курсу Володимир спеціалізувався по кристалографії і мінералогії і знаходився під сильним впливом Менделєєва, який викладав неорганічну хімію. Дещо пізніше він потрапив під вплив чудового ґрунтознавця Василя Васильовича Докучаєва, який став для Володі дійсним безпосереднім вчителем та керівником.

У 1886 році Володимир Вернадський одружився з Наталією Єгорівною Старицькою, з якою познайомився за рік до того. 1887 року у Вернадських народився син Георгій. Незабаром Володимир Вернадський поїхав на два роки у закордонне відрядження (Італія, Німеччина, Франція, Англія, Швейцарія). Він працював за кордоном у хімічних і кристалографічних лабораторіях, став членом-кореспондентом Британської асоціації наук.

Після захисту докторської дисертації у 1897 році Вернадський став професором Московського університету. Через рік у Вернадських народилась донька Ніна (згодом вона стала лікарем-психіатром).

В.І.Вернадський – вже відомий професор, а також борець за свободу висловлювання думок. На знак протесту проти урядової політики Вернадський залишив Московський університет і переїхав до Петербурга, продовжуючи політичну і наукову діяльність. Пізніше перебіг революційних подій спонукав його до праці в Тимчасовому уряді. Після Жовтневого перевороту Вернадський не здав своїх позицій, підписав звернення, в якому були і такі слова: «...зусиллями

народу буде покладено кінець пануванню насильників.» За наказом влади почалося переслідування тих, хто підписав звернення. Вернадський тоді переїхав до Полтави. Це було вже у листопаді 1917 року.

У квітні 1918 року прийшов до влади гетьман Скоропадський, проголосили Українську державу. Вернадського запросили до Києва. Тут він очолив Комісію з організації Української академії наук, Української національної бібліотеки, а також Комісію з питань вищої школи. З Москви до Києва переїхали понад 20 відомих науковців. Позиція Вернадського з цих питань була такою: «Важливо створити сильний центр наукових досліджень українського народу, його історії, його мови, природи України».

13 вересня 1918 року на засіданні комісії за доповіддю Вернадського ухвалили заснувати щорічні асигнування на наукові роботи, експедиції тощо. Комісія, між іншим, розробила і Статут академії. У жовтні 1918 року Вернадського обрали першим президентом Української академії наук (УАН).

З приходом до влади більшовиків становище УАН погіршилося. Вернадський захворів на висипний тиф і всю зиму 1919–1920 років лікувався. Через його хворобу вже в кінці 1919 року президентом УАН став Орест Левицький.

Подальший життєвий шлях Вернадського склався так: 1920 рік – його обрали ректором Таврійського університету, 1921 рік – повернувся до Петрограда, його призначили директором Радієвого інституту.

В.І.Вернадський на початку 20-х років ХХ ст. був дуже здивований, коли в Російську академію наук прийшов лист від ректора Паризького університету – знаменитої Сорбонни, запрошення Вернадського прочитати там курс лекцій з геохімії. Вернадський

згодився поїхати у Францію. Дозвіл на виїзд вдалось отримати лише через півроку. Він виїхав лише у червні 1922 року і прибув у Париж 30 червня. Під час першої розмови з керівництвом університету йому запропонували залишитися професором Паризького університету, але Вернадський відмовився.

У Парижі одночасно з викладанням в університеті написав книгу «Нариси геохімії», в якій дав синтез праці всього свого життя. Книга вийшла друком у 1924 році в Парижі спочатку на французькій мові. Ця книга принесла авторові світову славу.

У Франції Вернадський відновив свій контакт з Марією Склодовською-Кюрі, двічі лауреатом Нобелівської премії (з фізики та хімії). Історія цих контактів така: з 1906 по 1911 роки у М.Кюрі працював петербурзький радіолог Л.С.Коловрат-Червинський, який досліджував радійвмісні солі. У 1912 році він повернувся в Петербург, де продовжував роботи з радіоактивності у Мінералогічній (Радіогеохімічній) лабораторії, яку очолював В.І.Вернадський. Що стосується самого Вернадського, то він зустрічався з М.Кюрі ще у 1911 році у Парижі, де знайомився з досвідом діяльності її лабораторії.

У 1924–1925 роках Вернадський безпосередньо працював у М.Кюрі в Інституті радію в Парижі, де разом зі співробітницею цього інституту Шаме вивчав новий мінерал – кюрит. Строк перебування Вернадського у Парижі було продовжено до травня 1925 року.

У 1926 році в Росії побачила світ книга Вернадського «Біосфера», яка пізніше була перекладена на різні мови. В цьому ж році чеські друзі запросили Вернадського прочитати курс геохімії металів у Празькому університеті на французькій мові. Читання цього курсу перенесли на 1928 рік.

Повернувшись до Петербурга, Вернадський активно взявся за пошуки та дослідження радіоактивних мінералів на території всього Радянського Союзу та організував Відділ живої речовини у АН СРСР. У 1935 році переїхав до Москви, працював над проблемою «життя у космосі».

У роки війни сім'ю Вернадських евакуювали в Борове Кокчетавської області. Тут Володимир Іванович з дружиною Наталією Єгорівною часто виходили на прогулянки і любувалися гарною природою. На початку лютого 1943 року Наталії Єгорівни погіршився стан здоров'я – непрохідність кишечника, і 3-го лютого вона раптово померла. Її поховали у Боровому. Володимир Іванович дуже важко переніс цю втрату. Наступного року він видав останню свою працю: «Деякі слова про ноосферу».

Творча спадщина В.І.Вернадського є дуже різноплановою. Важливе місце в його діяльності займали, зокрема, мінералогія, геологія, кристалографія, геохімія, біогеохімія, радіогеологія, космічна хімія. Вернадський своїм вченням про ноосферу збагатив також філософію. Він вчив, що ноосфера – це ідея про гармонійне входження людини та її господарської діяльності у біогенний колообіг речовин.

В.І.Вернадський за своє життя створив могутню, всесвітньовідому наукову школу хіміків, мінералогів, кристалографів, геохіміків, біогеохіміків, радіогеологів, космохіміків. Його видатними учнями були О.Є.Ферсман, К.А.Ненадкевич, В.Г.Хлопін, Б.Л.Личков, О.М.Симерин, О.П.Виноградов, Л.А.Кулик та інші. Він був членом НАН України, Російської АН, АН СРСР і Петербурзької АН, дійсним членом НТШ та низки інших академій (Паризької, Чеської).

Вернадський у 1918 році заснував у Києві хімічну лабораторію та особисто керував її

роботою протягом 1918–1919 років. На час службових відраджень керівництво лабораторією покладалось на академіка Володимира Кістяківського. У 1931 році ця хімічна лабораторія АН УРСР була перетворена в Інститут хімії АН УРСР, а у 1945 році заклад перейменовано в Інститут загальної та неорганічної хімії АН УРСР. З 1993 року цей інститут носить ім'я свого засновника – Володимира Івановича Вернадського. Автор цієї статті у 1972 році захистив свою кандидатську дисертацію саме в цьому науково-дослідному інституті.

У Москві існує Інститут геохімії й аналітичної хімії імені В.І.Вернадського РАН, у Києві центральна бібліотека має назву: Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського.

У грудні 1944 року 82-річного Володимира Івановича відвідав його учень і друг Олександр Павлович Виноградов. Вони довго розмовляли про шляхи розвитку природознавства. На другий день за сніданком сталася катастрофа – крововилив у мозок, Володимир Іванович не міг говорити, язик не діяв. Через деякий час він втратив залишки свідомості і вже більше не приходив до тями. Через 30 днів – 6 січня 1945 року помер.

Ставлення Вернадського до «українського питання» часто було суперечливим. З одного боку, він визнавав необхідність розвитку української мови, культури, освіти – з іншого боку, заперечував проти швидкої українізації, спочатку розглядав Українську академію наук як регіональне відділення Петербурзької АН, але потім перейшов на позицію незалежності АН України. В.І.Вернадський перед смертю написав свої спогади, в яких зазначав: «Я вірю у велике майбуття і України, й Української академії наук...».